

Posmatranje i vrste posmatranja

Posmatranje spada u metode naučnog sakupljanja podataka neposrednim čulnim opažanjima manifestacija pojave. U svim, pa i u društvenim naukama posmatranje ima izvanredan značaj i velike mogućnosti uz, istovremeno, znatna ograničenja. Definisanje posmatranja korišćenjem pojma neposrednog čulnog opažanja (opažanja čulom vida, sluha, oseta, mirisa, ukusa - pa i doživljavanjem) unosi znatne teškoće u bliže određenje pojma posmatranja. Pomenute teškoće uzrokovane su svojstvima određenja sadržanim *u suštini neposrednosti i u suštini čulnog*. Naime, neposredno, dosledno tumačeno, znači izostavljanje svakog posredovanja. Ovako strogo shvatanje posmatranja isključilo bi:

- *korišćenje bilo kakvih tehničkih pomagala, instrumenata;*
- *mogućnosti za korišćenje saradnika - posmatrača.*

Nesumnjivo je da na današnjem nivou razvoja isključivanje tehničkih pomagala (instrumenata) dovodi do znatnog sužavanja mogućnosti posmatranja u prikupljanju podataka, a naročito kad je reč o merenjima. Ni strogi zahtev za isključenje ljudi i njihovih iskaza iz posmatranja, tj. stroga zabrana posredovanja svesnih subjekata između pojave i subjekta koji formira naučno-istraživačko saznanje o pojavi nije potpuno održiva. U protivnom, masovne pojave ne bi bilo moguće posmatrati, odnosno o njima prikupljati podatke posmatranjem. Jer, pri posmatranju masovnih pojava nužno je koristiti veći broj posmatrača. I kada posmatrač lično, neposredno, čulnim dodiranjem opaža i evidentira pojavu, nije moguće izostaviti subjektivnu komponentu. Posmatrač opaženom pridaje značenje i smisao. Takođe čula svih posmatrača nisu uvek u istom stanju i ne moraju da budu optimalno osetljiva. I, na kraju, ostaje pitanje kojim čulima se posmatranje prvenstveno služi: vidom, sluhom, dodiranjem ili kombinacijom čula? Ako je više čula aktivirano u opažanju i evidentiranju manifestacije pojave, koje čulo ima prednost? Uzmimo primer izjašnjavanja o jednom predlogu. Oni koji se izjašnjavaju raspravljaju o jednom predlogu, daju o njemu svoje iskaze, ne glasaju, već se o prihvatanju predloga zaključuje na osnovu datih iskaza učesnika. Ako su iskazi pokazatelji opredeljenja, a iskazi su osnov dobijanja podataka ispitivanjem, kakva je suštinska razlika, u ovom slučaju, između posmatranja i ispitivanja?

Izložene činjenice govore dovoljno ubedljivo o uslovnosti definicije, ali i o teškoćama razlikovanja posmatranja od nekih drugih načina sakupljanja podataka. To naročito dolazi do izražaja kada se želi napraviti razlika između ispitivanja (posebno intervjua) i masovnog posmatranja. Prilikom sprovođenja intervjua ispitanici kazuju svoja opažanja o pojavi koja ispitivač evidentira. Posmatrač - saradnik opaža pojavu i evidentira sopstvena opažanja. U oba slučaja evidentirani podaci dospevaju pred naučnog istraživača kao iskazi drugih o pojavi, na osnovu kojih on o njoj zaključuje. I, u oba slučaja posredovali su ljudi sa svojim opažajnim mogućnostima, svešću i sposobnošću interpretacije. Slični problemi se javljaju i prilikom razlikovanja posmatranja od određenih oblika kvaziekspérimenta.

Odnos posmatranja i drugih metoda otvara veoma složeno pitanje eksperimentalnosti metode. Naime, izgleda da sve metode empirijskih istraživanja imaju svojstva eksperimentalnog jer, i kada ne uspostavljaju veštačku situaciju za odigravanje pojave, pri svakom sakupljanju podataka nastaje veštačka, organizovana situacija. Nije prirodna ni spontana situacija odgovarati na unapred sročena pitanja o osetljivim stvarima nepoznatom čoveku koji je to zatražio. Osim toga, i ispitivanje i posmatranje su metode prikupljanja podataka u eksperimentu. U tom smislu treba shvatiti "eksperimentalnost kontrolisanih istraživanja".

Osnovni predmeti posmatranja mogu biti:

- spoljni predmeti i pojave koje nezavisni posmatrači mogu opaziti na sličan ili identičan način. Za ovaj predmet se vezuje pojam posmatranja u užem smislu;
- posmatrač može biti sam sebi predmet posmatranja. To je samoposmatranje - introspekcija, i spada u šire shvaćeno posmatranje.

Predmet posmatranja mogu biti sve pojave čije se spoljašnje manifestacije mogu čulno opažati. To znači da se posmatranjem mogu istraživati samo aktuelne pojave za vreme njihovog trajanja. Time se određuju osnovne karakteristike posmatranja, njegove prednosti, teškoće primene i nedostaci u prikupljanju podataka.

Iz metodoloških nalaza proizlazi da je osnovna bitna karakteristika posmatranja kao načina prikupljanja podataka u tome da se njime dolazi neposredno do originalnih, autentičnih

podataka bez protoka vremena i prenosilaca podataka koji bi mogli da ih deformišu. To je osnovna prednost posmatranja. Istovremeno, uz činjenicu da je verodostojnost i pouzdanost podataka dobijenih posmatranjem veća od onih koji su dobijeni drugim načinima, posmatranje ima brojna ograničenja, teškoće i nedostatke u primeni. Najveća su u pogledu mogućnosti izbora predmeta i postizanja sistematičnosti posmatranja.

Iz napred datog određenja posmatranja proizilazi da se kao predmeti istraživanja ne mogu javiti pojave koje su prošle, a javljaju se znatne teškoće u istraživanju unutrašnjih psihičkih pojava, vrednosti, stavova, doživljavanja, itd., kao i kod istraživanja dugotrajnih, široko rasprostranjenih, masovnih i veoma složenih pojava. Teškoće vezane za masovne, dugotrajne, široko rasprostranjene i veoma složene pojave su, u suštini, problemi ostvarivanja sistematičnosti posmatranja. Osnovne teškoće bile bi:

- *ograničenost opažajnog polja istraživača*, koje proizilazi iz činjenice da se prikupljanje podataka posmatranjem sastoji od niza pojedinačnih opažanja delova manifestacija realnog toka stvarnog zbivanja - bez ometanja ili uz minimum ometanja spontanosti posmatrane pojave od strane istraživača;
- *podređenost procesa istraživanja spontanom ritmu događaja*, što proizilazi iz činjenice da ritam opažanja zavisi u potpunosti od brzine odigravanja događaja;
- *složenost pojava i istovremenost mnogobrojnih raznovrsnih manifestacija pojave*, koje je teško, zbog obima, brojnosti i raznovrsnosti opažati, pamtili i registrovati. Ovo vodi selektivnom odnosu istraživača i nužno osiromašenju podataka i umanjivanju sistematičnosti i preciznosti;
- *nepravilnost, odnosno neujednačenost pravilnosti odigravanja različitih pojava*, što otežava predviđanje, planiranje i pripremanje za posmatranje naročito neregularnih, neuobičajenih, retkih i kratkotrajnih pojava u kojima se mogu ispoljiti neki latentni odnosi i svojstva (na primer: suprotnost interesa, zajedništvo, akcioni potencijali, čvrstina i postojanost itd.);
- *teorijsko-metodološki nedostaci*, među kojima su najznačajniji:

- a) nedovoljna metodološka proučenost posmatranja;
- b) nerazraženost klasifikacionog sistema razvrstavanja podataka, što je povezano sa nerazvijenošću tipologije ponašanja;
- c) neprilagođenost operacionalnih definicija pojmova koji se u istraživanju koriste (više odgovaraju verbalnim iskazima), iz toga nedovoljna razrađenost mogućih indikatora;
- d) nerazvijenost metoda formiranja vremensko-prostornog uzorka u istraživanju dugotrajnih i disperzivnih pojava;
- e) nerazvijenost i nedovoljna proverenost pravila rada posmatrača.

Sve ovo doprinelo je da se kao *najpovoljniji predmet istraživanja posmatranjem* smatraju:

- *male organizacione, institucionalizovane ili eksperimentalne grupe;*
- *procesu odlučivanja u organizacijama, institucijama i organima;*
- *procesu rada, organizacija, podela rada i sadržaj pojedinih zanimanja u podeli rada itd.*

Sve teškoće i nedostaci ne ispoljavaju se u istoj meri pri svim posmatranjima, niti su sve vrste posmatranja podjednako pogodne za sve predmete istraživanja.

U procesu naučnog istraživanja, kao i drugi načini (metodi) sakupljanja podataka, posmatranje se ostvaruju primenom odgovarajućih tehnika. A, s obzirom na činjenicu da smo tehnike istraživanja definisali kao sistematsko, svrsishodno jedinstvo instrumenata i postupaka, moramo konstatovati da smo na taj način obavezni da koristimo kriterijume:

- a) *instrumenta, i*
- b) *postupka.*

Za sva posmatranja možemo konstatovati da se kao instrumentom služe protokolom ili evidencionim obrascem i kodeksom (klasifikacijom) pojmova. To im je zajedničko. No, tu sada zajedništvo prestaje. Po kriterijumu instrumenta možemo sva posmatranja podeliti na:

- *posmatranje bez korišćenja tehničkih pomagala* u procesu opažanja;
- *posmatranje sa korišćenjem tehničkih pomagala* kao pomoćnih u procesu opažanja;
- *posmatranje sa intenzivnim korišćenjem tehničkih pomagala, tj. instrumenata.*

Posmatranja sa isključivim posredovanjem tehničkih pomagala, tj. instrumenata veoma su česta u prirodnim naukama, a i u nekim specijalnim oblastima društvenih i ekonomskih nauka. To su posmatranja pomoću automatske kamere, prislušnih uređaja, itd., što nije uobičajeno u redovnim naučnim istraživanjima, te oko kojih postoje značajni etičko-moralni problemi. No, životna praksa ih poznaje i pri tom koristi naučne metode, te ona ne mogu ostati izvan naše pažnje.

Drugi kriterijum (kriterijum postupka) zahteva primenu dva potkriterijuma:

- a) neposrednost, i*
- b) učešće.*

Zbog činjenice da u izvesnoj meri odstupamo od uobičajene klasifikacije, koja će docnije biti prikazana, moramo napomenuti da je uobičajeno govoriti o *neposrednom posmatranju i posmatranju sa učestvovanjem.*

Prema stepenu neposrednosti posmatranja, smatramo pravilnom podelu na:

- *neposredna posmatranja u kojima je posmatrač jedno isto lice koje opaža, evidentira, obrađuje podatke i zaključuje na osnovu njih;*
- *posredna posmatranja u kojima revizor prikuplja podatke posredstvom opažanja pojave preko više saradnika, čak i kad sudeluje u posmatranju.*

Međutim, *kriterijum učešća je prilično neodređen kriterijum*. Naime učešće u nekom procesu podrazumeva nužno određeni stepen aktivnosti u ostvarivanju pojave. Prema tome, to nije prosto prisustvovanje pojavi - procesu bez uloge i mesta u njoj. Stoga je celishodno napraviti sledeću klasifikaciju:

1. *posmatranje s učestvovanjem;*
2. *posmatranje s prisustvovanjem, i*
3. *posmatranje bez prisustvovanja.*

Prema ovoj klasifikaciji: posmatranje s učestvovanjem podrazumevalo bi samo ona posmatranja u kojima posmatrač ima određenu ulogu u ostvarivanju procesa; posmatranje sa prisustvovanjem bilo bi ono u kojem posmatrač nema nikakvu ulogu u procesu, ali je neposredno prisutan zbivanjima, aktivnostima - u koje nije uključen; posmatranje bez prisustvovanja podrazumeva posmatranje u kome je opažanje obavljalo neko drugo lice ili odgovarajući instrument, a da posmatrač neposredno čulnu vezu s pojavom uopšte nije uspostavio.

U istraživačkoj praksi uobičajena je klasifikacija na:

1. *sintetičko (kompleksno) posmatranja;*
2. *neposredno posmatranje;*
3. *masovno posmatranje, i*
4. *proučavanje pojedinačnih slučajeva.*

Ova klasifikacija, inače, meša kriterijume neposrednosti i kriterijume karaktera predmeta posmatranja.

Priroda naučnog rada zahteva da posebno obradimo *sintetičko-kompleksno posmatranje i neposredno posmatranje*.

Sintetičko ili kompleksno posmatranje ima sledeće bitne karakteristike koncentrisane oko predmeta i postupka sprovođenja posmatranja:

- Predmet kompleksnog posmatranja je, po pravilu, jedna globalnija, složenija i dugotrajnija pojava, na primer: radna organizacija, njeni delovi i sl.;
- Postupak u sprovođenju ovog istraživanja posmatranjem karakterističan je po sledećem:

a) projekt istraživanja je nužno elastičniji od ostalih i dozvoljava u toku rada znatnije promene kako u korišćenju pojedinih instrumenata i postupaka, tako i smera i koncepcije istraživanja, saglasno podacima koji se, po fazama, prikupljaju i obrađuju;

b) po fazama se vrši sekvencijalna analiza, na osnovu koje mogu da se menjaju polazne postavke i zaključci prethodnih faza istraživanja;

v) po fazama je korisno vršiti tzv. "kvazistatističko" sređivanje podataka s ciljem otkrivanja praznina u prikupljenoj građi i utvrđivanja praktičnih mogućnosti na osnovu prikupljenih podataka.

Iz metodološke građe proizlazi da sprovođenje kompleksnog posmatranja podrazumeva četiri osnovna zadatka koji se vremenski međusobno prepliću. To su:

- odabiranje problema, definisanje osnovnih pojmova i izrada instrumenata za prikupljanje i sređivanje podataka (klasifikacija, obrasci, tehnički aparati za evidentiranje podataka itd.);
- prikupljanje podataka posmatranjem o učestalosti, rasprostranjenosti i svojstvima (o manifestacijama) raznih pojava, odnosno određenih pojava u posmatranoj sredini;
- uključivanje podataka u teorijski model, što podrazumeva u toku rada i potrebno rekonstruisanje modela, i
- sinteza podataka.

Treba imati u vidu da tokom rada neprekidno pretila opasnost od hroničarskog opisivanja događaja, od čega je brana sekvencijalna analiza po fazama. Međutim, to ne znači zapostavljanje hronologije.

Neposredno posmatranje je ono u kome istraživač neposredno čulno uspostavlja odnos sa stvarnim činjenicama i na taj način dolazi do podataka o njima. *Neposredno posmatranje* može se klasifikovati, prema radu i ulozi posmatrača, u dve grupe:

1. *posmatranje bez učestvovanja, i*
2. *posmatranje sa učestvovanjem.*

Posmatranje sa učestvovanjem se deli u pet podgrupa:

1. *potpun učesnik*, je tip posmatranja u kome se, po pravilu, u posmatranoj grupi ne zna da je izložena posmatranju, niti joj je poznato ko od njenih članova, pored redovne uloge u grupi, vrši i ulogu posmatrača. Ovaj tip posmatranja je vrlo efikasan za prikupljanje istinitih podataka o ponašanju grupe, a kada se radi o zatvorenim grupama, i jedino moguć. Međutim, ovaj način izaziva određene dileme etičke prirode: da li je dozvoljeno vršiti naučno istraživanje nad subjektima koji za to nisu dali svoju saglasnost. Ova dilema se otklanja ako se pođe od vitalnih interesa i potreba kao od kriterijuma na osnovu koga se opredeljujemo. Postoji stav da se ta dilema, u određenim slučajevima, može rešavati naknadnim obaveštavanjem i naknadnom saglasnošću;
2. *učesnik - posmatrač* - član je posmatrane grupe, u njoj obavlja svoju redovnu ulogu, ali, sa znanjem grupe, preuzima i ulogu posmatrača. U njegovom redovnom radu preovlađuje njegova redovna, odnosno radna uloga;
3. *posmatrač - učesnik*, je po svojoj ulozi i položaju u svemu isti sa učesnikom posmatračem, osim što je on slobodniji u kretanju i kod njega preovladava uloga posmatrača;
4. *čist posmatrač* - po pravilu, nije član grupe, nema u njoj stalnu (na primer, radnu) ulogu, već je prisutan, po pravilu pasivan, učesnik u zbivanjima sa

isključivim zadatkom da obavi posmatranje. Posmatrana grupa je informisana o njegovoj ulozi;

5. *naučni posmatrač* - je tip koji je u klasifikaciju uneo dr. V. Milić. Posmatrana sredina je prihvatila i rad posmatrača u ulozi istraživača, te on nema nikakve zadatke osim da komunicira sa sredinom i obavlja posao posmatrača.

Prednosti ovog tipa posmatranja sa učestvovanjem su u tome što je moguće doći do autentičnih, verodostojnih i iscrpnih podataka o zbivanjima u grupi, do kojih je znatno teže doći licima izvan grupe. Međutim, postoje opasnosti od pristrasnosti posmatrača zbog interesne povezanosti s grupom, te je potrebno preduzimati mere s ciljem obezbeđivanja objektivnosti opažanja posmatrača. Te mere se svode na:

- a) *razvijanje instrumentarija i postupaka;*
- b) *obuku posmatrača;*
- c) *strogu kontrolu rada posmatrača koja se javlja i u vidu alternacija (posmatrača - parova koji rade nezavisno).*

Metodološka je pretpostavka da su dva poslednja tipa posmatranja, po prirodi stvari, objektivnija, jer nemaju povezan interes sa posmatranom grupom.

Prednosti tehnike posmatranja su u mogućnostima opažanja i korišćenja indikatora koji se, po pravilu, ne koriste u ispitivanju, a ni u primeni analize sadržaja. Moguće je opisivati ponašanje cele skupine ili čitavog sastava određenog segmenta, čime se može, u određenim okolnostima, steći tačnije saznanje o stvarnom značenju određenih postupaka i drugih vidova ponašanja. Osim toga, ako se posmatranje obavlja kroz duži period i, posebno, ako je posmatranju izložen dovoljno veliki broj odgovarajućih subjekata i procesa tada je moguće steći saznanje o razvoju i kontinuitetu odnosno oscilacijama aktivnosti. Ako u dužem vremenskom periodu (na primer, od nekoliko godina) imamo ili permanentno ili ciklično ponovljeno posmatranje istih subjekata u različitim akcijama i različitim fazama tih akcija,

skupljeni podaci mogu biti veoma pouzdani i predstavljati odgovarajuću osnovu za prognostiku.

Najverodostojnije podatke, po pravilu, može obezbediti neposredno posmatranje sa učestvovanjem - bilo da je posmatrač - učesnik ili učesnik - posmatrač.

Disperzija organizacione aktivnosti zahteva da se istovremeno vrše posmatranja ponašanja različitih organizacionih subjekata. Otuda neophodnost da se u takvim situacijama angažuje veliki broj posmatrača (nazovimo ih pomoćnim) koji će raditi primenjujući istovetne postupke i istovetne kriterijume. Tu leži osnovna opasnost i teškoća stručnog kadrovskeg i organizacionog karaktera. Poznato je da i jedan isti posmatrač tokom dužeg vremena ne uspeva da održi potpuno iste kriterijume usled zasićenja, različitog stepena koncentracije, neočekivanosti situacije, i sličnih uzroka. Stoga su neophodni stručno obrazovanje posmatrača i određena lična svojstva koja se ničim drugim ne mogu nadoknaditi. U posmatranim sredinama često nije moguće naći odgovarajuće ličnosti, a i kada se mogu naći i angažovati, javljaju se gotovo nerešivi problemi oko njihovog izdvajanja na određeno vreme s ciljem obučavanja. To je jedan od prvih razloga što se dobijaju podaci različitih vrednosti. Drugi razlog je u zainteresovanosti učesnika posmatrača za tokove organizacione aktivnosti koji utiču i na njegov realni položaj. Ma koliko to želeo, posmatrač se ne može potpuno osloboditi subjektivnosti, a to daje određenu interesnu obojenost podacima. Treći razlog je u mogućnosti razumevanja sredine i procesa u njoj, sposobnosti pravilnog izbora ključnih podataka što predstavlja izuzetan napor. Četvrti razlog je u dinamici zbivanja i prilagođenosti instrumentarijuma koji se koristi, kao i u izdržljivosti (psihičkoj i fizičkoj) posmatrača.

Izbor predmeta posmatranja od velikog je značaja za uspešnu primenu metode posmatranja. A, metod posmatranja ne mora se smatrati isključivo metodom prikupljanja podataka. On ima i komponente operativnog metoda, što se i samo na osnovu metode posmatranja može izvesti naučni zaključak o predmetu istraživanja.

Posmatranje kao metod prikupljanja podataka može se koristiti istovremeno sa drugim metodama (ispitivanjem, analizom dokumenata) prikupljanja podataka. Pri tom se može obuhvatiti:

a) u celosti isti predmet koji se istražuje i drugim metodama;

b) samo delimično, samo one komponente koje se ne istražuju drugim metodama;

v) deo predmeta koji se ne istražuje drugim metodama. Predmet i uslovi istraživanja determinišu izbor između navedenih mogućnosti.

Socijalni istraživač može bez okolišanja njegovo analitičko polje sam posmatrati. Kod jednog istraživanja o sudskim procesima on može pristupiti u sudsku salu, kako bi posmatrao, slušao i protokolisao. Kako bi pratio posao policije, može sjesti u policijsko vozilo i svoje posmatranje direktno protokolisati ili može se postaviti uz jedan parking sat, kako bi konstatovao, ko njega koristi i ko ne. Osnovni ciljevi i karakteristike posmatranja su:

- Detaljan opis istraživane pojave (nekih događaja, procesa, ponašanja);
- Holistički pristup, odnosno deskripcija pojave u kontekstu: prostornom (u njenoj isprepletanosti sa srodnim pojavama i onima koje se dešavaju istovremeno sa njom) i vremenskom (u njenoj uslovljenosti od drugih pojava koje joj prethode, kao i u njenom uslovljavajućem i uzrokujućem potencijalu prema pojavama koje iz nje proishode ili slede posle nje);
- Razumijevanje značenja posmatranih pojava i njihovog smisla.

Dakle da bi posmatranje imalo atribut naučne metode takvo posmatranje treba da ispuni čitav red uslova. Pored gore nabrojanih karakteristika naučno posmatranje treba da ima i sljedeće karakteristike: preciznost, sistematičnost, selektivnost, provjerljivost i stručnost u pogledu znanja i iskustva istraživača. Ovaj metod je nezamjenjiv kada su u pitanju procesi, ponašanja, događaji koji se mogu odvijati i pratiti jedino u autentičnim uslovima koje nije moguće eksperimentalno izazvati niti simulirati. Posmatrajući istraživač može sudjelovati u promatranoj situaciji ili se od iste distancirati. Kao posmatrač koji sudjeluje Spittler je posmatrao norme i sankcije u kuhinji jednog restorana, tako što se zaposlio kao pomoćnik koji pere posuđe. Ne sudjelujuća aktivnost bila bi aktivnost sudskih posmatrača, koji samo koriste javnost rasprave, kako bi svoje posmatranje protokolirali.

Posmatranje može biti otvoreno ili skriveno. Lautmann, koji se kao sociolog sa pravnim ispitom mogao zaposliti kao sudija, posmatrao je sudjelujući, ali skriveno, aktivnosti svojih sudskih kolega. Feest, koji je kao sociolog pratio policiju u njihovoj svakodnevici, kako bi vidio, u kojim situacijama policija poduzima određene mjere i u kojima s pravnog gledišta odustaje od određenih mjera, posmatrao je otvoreno, ali nije sudjelovao u aktivnostima policajaca. Ali i posmatranje iznova manje ili više može biti standardno na osnovu upitnika sa unaprijed zadanim kategorijama, ili posmatranja se mogu slobodno protokolirati. Ova metoda empirijskog istraživanja ima osnovne prednosti: konkretnost, blizina predmetu istraživanja, neograničena količina informacija koja je data neposredno, empatija, mogućnosti otkrivanja novih pretpostavki i saznanja naročito kada se radi o kvalitativnim istraživanjima, istraživane pojave se posmatraju onakvim kakve jesu, u njihovom stvarnom okruženju. Kod posmatranja se znatno smanjuje distanca prema istraživaču koja postoji kod svih drugih iskustvenih metoda kada ljudi znaju da su predmet opažanja ili istraživanja. Između istraživača i iskustvenog fenomena nalazi se pojmovna mreža i teorijski modeli kroz koje se sam fenomen opaža. Svako opažanje je selektivno, konstantno, cjelovito i organizovano. Posmatranje pruža bogato primarno iskustvo i daje cjelovit doživljaj istraživane pojave. Konačni cilj svakog posmatranja je dijagnosticiranje odnosno utvrđivanje aktivnosti, ponašanja, odnosa, rituala, običaja etc.

Posmatranje ne ide putem ispitivanja ispitanika, koje uvijek sa sobom nosi opasnost deformacijske greške. Ali i ono ima svoje tipične probleme. Izobličavanja posmatranja mogu se rezultirati iz:

- (1) Grešaka predočavanja posmatrača (stereotipi, prisustvo socijalne distance, selektivnost, interesovanja, etc.);
- (2) Reaktiviteta polja. Osobe koje se posmatraju ponašaju se najvjerojatnije zbog toga drugačije nego inače. To važi posebno tada, kada one ne samo činjenice posmatranja, nego već i problemska pitanja poznaju, što se često ne može spriječiti;
- (3) Ritam istraživanja. Poređenost takta istraživanja taktu manifestacije pojave koja se posmatra;

(4) Reaktiviteta posmatrača. Posmatrač, posebno ako participira u promatranim procedurama odnosno situacijama, može se naći unutar analitičkog polja i tako izgubiti svoju objektivnu polaznu perspektivu, odnosno teškoće u održavanju distance prema predmetu istraživanja. Participativno posmatranje naime podrazumijeva interakcijski odnos koji bitno određuje i izvjestan nivo bliskosti sa posmatranim osobama, a može značajno umanjiti preciznost, selektivnost pa i naučnu upotrebljivost empirijskih podataka.

Literatura:

1. Milan I. Miljević, Metodologija naučnog rada, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, 2007.
2. Mensur Kustura, Metodologija društvenih i pravnih nauka, Univerzitet u Travniku, 2011.
3. Dževad Termiz, Metodologija društvenih nauka, Lukavac, Grafit, 2009.